

İbrahim Aslan. *Kâdî Abdulcebbar'a Göre Aklın ve Dilin Sınırlarında Kur'an*. 1. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016. 304 s. ISBN: 978-605-9281-02-7.

MERYEM ÖZDEMİR KARDAŞ
Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
ozdemirmeryem@yahoo.com

Her Tanrı tasavvuru, insan, âlem, Kur'an, din ve hatta siyaset gibi pek çok unsuru şekillendirmektedir. İslam düşünce tarihine baktığımızda, bu tasavvurlar arasında hâkim olanın kudret ismi temelinde yükselen tasavvur olduğunu görürüz. Bu realiteden hareketle Tanrı ve insan arasındaki ilişkide, insanın tarihteki rolünün pasifize edildiğini söyleyebiliriz. Aynı tasavvurun bir uzantısı olarak ilahî hitabın mahiyetinin kadîm olduğu düşünülmüş ve hedefi bizzat insan ve onun maslahatı olan Kur'an'ın beşerle olan bağı âtil bırakılmıştır. Günümüzdeyse bu söylemin tam aksi bir algının hâkimiyetinde, Tanrı'nın göz ardı edildiği ve insanın ise adeta tanrılaştırıldığı bir çağın etkisindeyiz. En çok muhtaç olduğumuz şey ise Tanrı ve insan arasında kurulacak ilişkinin belli ilkeler çerçevesinde yeniden tesisidir.

Bu noktada Mu'tezile tarafından "adalet" üzerinde temellendirilen tasavvura baktığımızda ise insanın –her ne kadar bu tasavvuru şekillendirmede çıkış noktasının insan değil Allah'ın zâtını tenzih olduğu iddiası bulunsa da– içinde bulunduğu gerçekliği dikkate alınan, meydana getirmiş olduğu dil ile muhatap kabul edilen ve Allah tarafından maslahatı gözetilen bir konumda olduğu görülür. Bu açıdan bakınca Mu'tezilî pratiğin, bugün bizlere sunacağı pek çok yönlendirici ilkesinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Tarihte yaşanan kırılmalar sonucu zamanla kaybolan Mu'tezilî mirasa yönelik son dönemde hazırlanan eser ve çalışmalar dikkate alındığında gittikçe artan bir ilgiden söz etmek mümkündür. *Mihne* sonrası Mu'tezile'ye yönelik negatif tavrın bir sonucu olarak ekole ait eserlerin bir biçimde yok edildiği ve bu nedenle ekolün görüşlerine ancak muhaliflerinin eserlerinden hareketle ulaşıldığı bir imkân sahasında, son dönem

Mu'tezilesinin en önemli ismi el-Ķāđī 'Abdulcebbār'ın eserleri birinci el kaynak olma özelliđi sayesinde bu ilgiye cevap vermektedir.

İbrahim Aslan, "Ķādī Abdulcebbār'a Göre Dinin Akli ve Ahlaki Savunusu" isimli eserinde el-Ķāđī 'Abdulcebbār'ın Kur'an'ı akıl, ahlak ve maslahat bağlamında nasıl savunduğunu ortaya koymuştur. Burada ele aldığımız *Ķādī Abdulcebbār'a Göre Aklın ve Dilin Sınırlarında Kur'an* isimli eserinde ise Aslan, "Kur'an'ı anlam ve yorum olarak 'aklıleştirmenin' bir zemin kaymasına neden olup olmadığına açıklık getirmek ve akli önceleyen bir bakış açısında Kur'an'ın referans değerini tespit etmek" (s.10) hedefiyle yola çıkmaktadır.

Mu'tezile'nin akli öncelerken vahyi ihmal ettiği şekildeki hatalı algıyı tartışmaya açan bu eser, bizzat ismiyle ekolün ve paralelinde el-Ķāđī 'Abdulcebbār'ın Kur'an'a yönelik yaklaşımını ele almaktadır. Eserde, akıl ve vahyi –birbirinden farklı iki ayrı epistemik alanmış gibi– çifte hakikat olarak gören ve Kur'an'ı akli aşan bir konuma yerleştiren tavra karşın, el-Ķāđī 'Abdulcebbār'ın yaklaşımının Kur'an'ı bizzat "aklın sınırı dâhilinde" tutmaya yönelik olduğuna işaret edilmektedir. Aynı aşkın vahiy algısının bir uzantısı olarak ilahî kelâmın lafzının dili aşan batınî anlamları bulunduğu iddiasına karşın ise Kur'an'ı "beşerî dilin sınırları içerisinde" gören bir tavra vurgu yapılmaktadır. Bu noktada "sınır" kavramı oldukça dikkat çekicidir. Hakkında fikir yürütölen ve yorumda bulunölan metnin "ilahî" oluşundan yola çıkan ve mutlak bir varlığın beşer alanına ait akıl ve dil sınırları içerisinde hareket etmesine imkân tanımayan Tanrı tasavvurlarına karşılık, Tanrı'nın insanın gerçekliğini dikkate aldığını, bu nedenle akıl ve dil içerisinde hareket ettiğini göstermek için bu ifadeye başvurulduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yazarın da eserinde farklı yorumlarla değindiği gibi (ss.239-240), eşyayı ötekenden ayıran ve kendi varlığını açığa çıkaran, o şeyin sahip olduğu *sınırdır*.

Allah ve insan tasavvurunun şekillenmesinde etkili olan ve güncelliğini koruyan akıl-vahiy ilişkisine dair geçmişte sunölan ve bize göre tatmin edici cevapları bünyesinde barındıran el-Ķāđī 'Abdulcebbār'ın görüşleri, günümüz ilahiyat alanında Kur'an'ı anlamada kullanılan tarihselci-evrenselci okumaların, hermenötik ve semantik gibi yaklaşımların da dikkate alması gereken fikirler sunmaktadır.

Aslan'ın giriş ve üç bölümden müteşekkil eseri, el-Ķāđī 'Abdulcebbār'ın Kur'an'a bakışını ortaya koymadan önce vahyin, indiği tarihten itibaren süreç içerisinde Kur'an'ın farklı tasavvurlar üzerinden anlaşılmaya

çalışıldığı bilgisine yer vermektedir. Bu tasavvurlar felsefî, sufi, selefi ve Eş'arî ve Mu'tezile ekollerince temsil edilen Kelamî bakış olarak sıralanmaktadır (s.22). Söz konusu tasavvurların farklılaşmasının arka planında ise vahye daha ziyade iman çerçevesinde mi yoksa düşünce çerçevesinde mi yaklaşılacağı sorusu bulunmaktadır (s.24). Bir başka deyişle, vahyin akıl, ahlak ve dil ile ilişkisinin nasıl kurulacağı sorusuna verilen cevaplar farklılaşmayı meydana getirmiştir. Bu kısımda ayrıca Mu'tezilî âlimlerin Kur'an hakkında telif ettikleri pek çok eserin bilgisine yer verilmekte ve Mu'tezilî söylemin teşekkülünde Kur'an'ın sahip olduğu merkezî rol öne çıkarılmaktadır.

"Kur'an'ın İlahiliği, Mevsukiyeti ve Mahiyeti" başlıklı birinci bölüme tenzilinden itibaren vahyin ilahi oluşuna yönelik getirilen eleştirilerle bir başlangıç yapılmaktadır. Yazar, vahyin ilahi kaynaklı oluşuna yönelik olarak farklı kesimlerce dile getirilen itirazlar ile Kur'an'ın otantikliğinin ortadan kalktığına yönelik söylemler karşısında el-Kâdî 'Abdulcebbar'ın açıklama ve cevaplarına burada yer vermektedir (s.44).

Kur'an'ın ilahî olmadığını ayetler arasındaki çelişkidenden hareketle temellendiren yaklaşımlara karşı el-Kâdî 'Abdulcebbar'ın, söz konusu ayetlerin dil kuralları açısından tahlilini sunarak cevap verdiği bilgisine yer verilmektedir. Ayrıca Kur'an'ın mucizeliği bahsinin el-Kâdî 'Abdulcebbar tarafından dil refleksinden hareketle açıklandığına değinilmektedir. El-Kâdî 'Abdulcebbar'ın, Kur'an'ın icaz niteliğini "en iyi anlamın en uygun kelimelerle kastedilmesi" şeklinde salt dilsel bir çerçeve içerisinde ele alınırsa anlaşılabilirliği görüşünde olduğu ifade edilmektedir (ss.51-52). Bu bölüm dikkate alındığında, Aslan'ın, el-Kâdî 'Abdulcebbar açısından dilin sahip olduğu otorite vasfını ve dilin Kur'an'ı hem anlamada hem de ilahî bir hakikat oluşunu savunmada dayandığı en önemli desteklerden biri olduğunu tespit ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu bölüm, çalışmanın temel tezinden biri olan, el-Kâdî 'Abdulcebbar'ın Kur'an'ı dilin sınırlarında anladığı iddiasını temellendirmeye yönelik tatmin edici çeşitli örnekler içermektedir.

Kur'an'ın mahiyeti meselesi, bölüm içerisinde en kritik tartışmaların yapıldığı ve el-Kâdî 'Abdulcebbar'ın Kur'an tasavvurunu açıkça gözler önüne seren bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. *Kelāmullāh* tartışmalarının Tanrı'nın sıfatları meselesinin bir devamı olduğuna dikkat çeken yazar, tartışmanın İslam kelâmında yer bulmasına ve alevlenmesine sebebiyet veren hususun, Hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah'ın ezeli kelam sıfatı olarak gören teolojik bakışlarına karşı, Allah'ın zati dışında hiçbir şeye ezellilik atfetmeyen teolojik bakışın cevap üretme refleksi olduğunu

belirtmekte ve bu haliyle *kelāmullāh* tartışmasının İslam ve Kur'an öncesine ait olduğunun altını çizmektedir (ss.65-66). Ayrıca yazara göre, Allah'ın zâtından ayrı sıfatı bulunmadığını savunan Mu'tezile, kelâmı Allah'ın ezeli sıfatı değil fiili olarak düşünmüşler ve bu nedenle onların Kur'an'ı kadîm olarak değil Allah'ın sonradan meydana getirdiği dilsel bir varlık olarak görmüşlerdir.

Yazar, el-Ķādī 'Abdulcebbār'ın, Kur'an'ın mahiyetine dair kelâm-ı kadîm ve kelâm-ı nefsi şeklinde getirilen tanımlamaları reddederek vahyi, *kelâm-ı ma'kûl* şeklinde bir kavramsal çerçeve içerisinde konumlandığına dikkat çekmektedir. Bu nitelemeyle Kur'an, kadîm olma özelliğini dışlayan ve kaynak olarak ilahî olmakla birlikte beşer kelâmının taşıdığı aynı varlık hükümlerini barındıran bir söz olarak görülmektedir. İlk olarak *ma'kûl* nitelemesi, ilahî kelâmın beşerî düzlemde akledilebilir, anlaşılabilir, tecrübe ve tasavvur edilebilir olmasına işaret eder (s.69). Bu haliyle *kelâm-ı ma'kûl*, Kur'an'ı, insan gerçekliğinde aklın, dilin ve ahlakın delaleti içerisinde ele alan bir bakış açısidir. Yazar, Kur'an'ın *ma'kûl* olarak nitelenmesinin üç unsuru içerdiğini belirtir: a) Kur'an cins olarak beşer kelâmı ile aynı kategoride yer alır; b) bir kelâm olarak Arap dil evrenine aittir; c) ihtiva ettiği emir ve yasaklar açısından ahlakî hükümlere dayanır (s.70).

Aslan, el-Ķādī 'Abdulcebbār açısından Kur'an'ın beşerî kelâm kategorisine ait bir gerçekliğe sahip olmakla, *idrak edilebilirlik* vasfını bünyesinde barındırdığını belirtir. Bu belirtmeyle, el-Ķādī 'Abdulcebbār'ın, Allah'ın insanlara hitab ederken, onların kullandıkları dil aracılığıyla hareket ettiği kanaatinde olmasını vurgular. Bu hâliyle Kur'an, beşerî dilin sahip olduğu özellikleri barındırır. Bu vasıf ona, hitabın sahip olduğu anlamın, delâlet olarak beşer kelâmında karşılık bulması sebebiyle yüklenmiştir. Kur'an'ın delâlet özelliğine sahip olması, beşerî gerçeklik ile olan ilişkisini göstermek için kullanılmıştır (ss.90-92).

Yazar, el-Ķādī 'Abdulcebbār'ın Kur'an'ı maslahat olması açısından değerlendirdiği bilgisine yer verir. Ona göre hitap eden açısından kelâmın pek çok maksadı bulunur. Allah'ın muhataplarına hitabında ise tek amaç, "muhataplarına yarar sağlama ve onları muhtemel zararlardan sakındırma"dır (s.93). Bu durumda, muhatap olmadan hitapta bulunma gibi bir durum söz konusu olamaz; zira hitabın değer yüklü oluşu, bir başka deyişle hitabın var olmasının amacı, muhataba yarar sağlamaya yöneliktir. Dolayısıyla muhatabın olmadığı bir noktada hitabın kadîm olması düşünülemez. Yazar, el-Ķādī 'Abdulcebbār'ı bu kanaate ulaştırmanın, dayandığı "Allah'ın hikmetsiz iş yapmayacağı ilkesi" olduğuna dikkat

çekmektedir. Bundan dolayı el-*Qâdî* 'Abdulcebbar'a göre ilahî hitâb, ya insanların yaratılışıyla eş zamanlı olarak ya da yaratıldıktan sonra gerçekleşmiş olmalıdır.

Yazarın ortaya koyduğu çerçeveden hareket ettiğimizde el-*Qâdî* 'Abdulcebbar açısından Kur'an'ın, kaynağı ilahî olmakla birlikte var oluş maksadı muhataplarının maslahatını gerçekleştirmek olduğundan, muhataplarının düzlemi (beşerî) ile aynı düzlemde olan, üslubu ve yapısı bakımından beşer kanunlarını dikkate alan ve bu nedenle insan tarafından anlaşılabilir ve idrak edilebilir mahiyette görüldüğünü söyleyebiliriz.

İkinci bölüm şeriatin bağlayıcılığını ve süreksizliğini konu edinmektedir. Akıl ve şeriat arasındaki ilişkinin boyutlarını ortaya koymakla başlayan bu bölümde el-*Qâdî* 'Abdulcebbar'ın din/şeriat ile akıl arasında bütünselliği savunduğu belirtilmektedir. Zira "hakikat, şahid ve gaib alanda değişmez; bu yönüyle iyi, kötü ve ahlaki zorunluluk hükümleri de aynıdır" (s.119). Bir başka deyişle Mu'tezilî bir düşünür olarak el-*Qâdî* 'Abdulcebbar'ın açısından şer'î hükümler, aklın doğuştan getirdiği iyi ve kötü kategorileri ile geçerlilik kazanır, bizatihi şer'î hüküm olması dolayısıyla değil (s.120). Bu yaklaşım ile dinî hükümler dogmatik bir yapıda temellendirilmekten çıkarak aklî ve ahlakî bir zemin üzerine kurulmuş olur. Aslan'ın belirttiği üzere, el-*Qâdî* 'Abdulcebbar'a göre şer'î bir hüküm, bağlayıcılığını üç hususla kazanır: a) Hitabî ve beyanî nitelikleri haiz muhkem bir ifadeyle dile getirilmiş olmakla; b) aklî açıdan kabul edilebilir bir niteliğe sahip bulunmakla ve c) ahlak zemininde maslahat-mefsedet dengesini dikkate almakla. Akıl ve vahyi tek bir hakikat zemini üzerine bina eden bu tutum, gaib âlemde *sem'* yoluyla bize ulaşan ilahî teklif ile aklî teklif arasında bağlayıcılık açısından bir fark olmadığını gösterir. Şer'î teklifi aklî tekliften farklı kılan ise sadece bildirim şeklidir (s.121).

El-*Qâdî* 'Abdulcebbar'ın aklî ve ahlakî delaletle sahip bir şeriat anlayışına hâkim olduğunu savunan Aslan, el-*Qâdî* 'Abdulcebbar'a göre şeriatın zaman ve tarihe bağlı olarak dinamik bir nitelikte bulunduğunu belirtir (ss.140-141). Yahudi âlimler tarafından, Allah'ın ilminde bir değişiklik yaşandığı anlamına geleceğinden ötürü şeriatlerin değişmesi fikrinin reddedilmesine karşılık bir cevap sunma amacıyla hareket eden el-*Qâdî* 'Abdulcebbar, bu iddianın çıkış noktasının hatalı olduğu kanaatindedir. Çünkü o, konuyu Allah açısından değil, teklife muhatap olan mükellefin durumu açısından ele almak gerektiği kanaatindedir (ss.142-146). Mükellefin içinde bulunduğu tarih ve durum dikkate alındığında şer'î hükmün amacı olan maslahatın

gerçekleşmesi ve mefsedetin engellenmesinde bir değişim söz konusu oluyor ise şeriatın değişmesinde de bir beis olmaz, bilakis gerekli hâle gelir.

Bu noktada Hz. Musa'nın, bir peygamberin kendi şeriatının ebedî olarak bağlayıcı nitelikte olduğu ve kendisi arkasından bir başka peygamberin gelmeyeceği ve şeriatının dayandığı maslahatın değişmeyeceği iddiasında bulunmasının el-Ķādī 'Abdulcebbār tarafından doğru görülmediği belirtilmektedir (s.163). Zira şeriat süreklilik niteliğine sahip değildir, maslahat değeri değiştiğinde şeriatın değişmesi gerekir. Bu hâliyle şeriatlerin tarihsel bir nitelikte olduğunu savunan el-Ķādī 'Abdulcebbār, nebilerin sonuncusu olmasından ve nübüvvetinin yerel değil evrensel nitelikte olduğundan hareket ederek Hz. Muhammed'in şeriatının 'zamanın sonuna dek sürecek' özellikle olduğunu söylemektedir (s.149). Onun ardından herhangi bir peygamber gelmeyeceği için yeni bir şeriatın gelmesi de söz konusu değildir.

Ana hatlarıyla özetlenebilecek bu bölümde Aslan, el-Ķādī 'Abdulcebbār'ın şeriatlerin aklı olarak anlaşılabilir maslahat çerçevesinde değiştiğine yönelik iddiasını okuyucuya sunmaktadır. Mükellefin maslahatını gerçekleştirme amacıyla olan şeriat, maslahat değiştiği müddetçe zamana ve duruma göre değişebilmektedir. Bu noktada karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır: Şeriatların değişmesini Allah'ın ilminden hareketle bir anlamda Allah açısından değil de mükellef açısından yani beşer realitesinden hareketle temellendiren el-Ķādī 'Abdulcebbār'ın ortaya koyduğu bu yaklaşım, çağımızın insanî gerçekliği dikkate alındığında son şeriatın de güncellenmesi gerektiği tartışmalarında nereye yerleştirilebilir? Kur'an'a yönelik tarihsel okumaların dayandığı dinin sabit fakat dini yaşama/pratiğe geçirme biçiminin/şeriatın dinamik olduğu argümanı ile paralel görünen el-Ķādī 'Abdulcebbār'ın yaklaşımında bu sorular Hz. Peygamber'den sonra nübüvvetin sonlandığı gerekçesiyle açıklanmakta ve şeriatı değiştirecek olanın yalnız Allah olduğu cevabıyla karşılanmaktadır. Bununla birlikte, şeriatı değiştiren Allah olsa da asıl önemli olan bu değişikliğe sebebiyet veren maslahatların değişmesi ise günümüzde maslahat değişikliğini gerektiren bir durum söz konusu olduğunda insana bir sorumluluk yüklenip yüklenemeyeceği sorusu hâlâ önümüzde durmaktadır.

Bu ve benzeri sorulara çalışma içerisinde yer verilmediği görülmektedir. Yazar, el-Ķādī 'Abdulcebbār'ın bahsi geçen soruları gündeme getirmemesi noktasında bir yorumda bulunmamıştır. El-Ķādī 'Abdulcebbār'ın Hz. Muhammed öncesi şeriatlerin neshedilmesini insan gerçekliği ile açıklamasına karşın Hz. Muhammed sonrası insan gerçekliğinin

“donuklaştığı/dondurulduğu” şeklinde bir yargıya imkân tanıyacak tarzda tutum sergilemesinin kritik edilmesi isabetli olurdu ve bu bölüm halihazırdaki tartışmalara doğrudan katkı sunabilirdi.

“Kur'an'ın Anlam ve Yorumu” başlıklı üçüncü bölümde el-Ķādî ‘Abdulcebbar’ın Kur'an'ı anlama ve yorumlamada dayandığı esaslar ortaya konmaktadır. Aslan, bizzat Kur'an'ın diğer kutsal metinlere yönelik yapılan tefsir ve te'vil çabalarını eleştirdiğine dikkat çekerek Kur'an'ın yorumlanmasında da aynı hatalara düşülmemesi gerektiğini ve belli ilkelere dayanan bir çerçevenin geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır (ss.185-186).

Bu bölümde ayrıca, el-Ķādî ‘Abdulcebbar’ın Kur'an'ı anlama ve yorumlamada takip ettiği yolun şekillenmesinde, çağdaşları tarafından benimsenen Kur'an tasavvurlarından duyduğu rahatsızlığın etkisine yer verilmektedir. Aslan'ın iddiasına göre, bu dönemde iki temel Kur'an tasavvuru bulunmaktadır: a) Kur'an'ı iman ve tilavet edilecek bir metin olarak benimseyen, lafzı ile anlamı arasında bir delalet bağının bulunmadığını, bulunsa dahi bu bilginin yalnızca Hz. Peygamber'de olduğunu ileri süren ve bu noktada akla değil rivayete başvuran *rivayet metodolojisi* (s.198); b) Kur'an'ı anlama ve yorumlamayı zahir-bâtın kavram çiftleriyle ele alan ve lafzın zahirinin delalet ettiği mananın ötesinde bir mananın bulunduğunu, bu manayı keşfetme işinin imtiyazlı bir gruba (Şia'ya göre imam, hüccetullah, sufi çevrelere göre kalbi ilhamla aydınlanmış ehl-i ilham gibi) aidiyetini savunan, subjektivitenin ve keyfililiğin hâkim olduğu *bâtınî metodoloji* (ss.197-198, 200).

Eserin ortaya koyduğu perspektiften hareket edildiğinde, el-Ķādî ‘Abdulcebbar’ın söz konusu zeminlere tutsak olmadan Kur'an'ı tüm inananlar için rehber kılma amacı taşıyan objektif bir anlama yolu bulma arzusuyla hareket ettiği görülmektedir.

Şu halde Kur'an'ı anlamayı ne yalnızca Hz. Peygamber'e ne de imtiyaz sahibi kimselere hasreden el-Ķādî ‘Abdulcebbar, eşit oranda aklın ve dilin sınırları içinde bulunan bir metod arayışıyla hareket etmiştir. Bu noktada onun dile bakışı önem arz etmektedir. Yazar, ‘Abdulcebbar’ın dillerin kökeni tartışmasında dili meydana getirenin ilahi bir etken değil insanların uzlaşımları (*muvāda'a*) olduğu kanaatini benimsediğini açıklar (s.206). Dilin kökeni beşer olunca dilin delaleti ve anlamı ilahî düzlemde değil kültürel ve toplumsal yapının şekillendirdiği beşerî düzlemde aranacaktır.

Ele alınan diğer bir husus, müteşabihatı anlama konusundadır. Allah'ın hikmet sahibi oluşundan hareket ettiği belirtilen el-Ķāđī 'Abdulcebbār'a göre, müteşabih ifadelerin bulunmasının da hikmeti vardır. Söz konusu hikmet ise insanları, müteşabihleri düşünmeye sevk etmesi, aklın dine olan ilgisini canlı tutması ve bu yönüyle hakikat kaygısından beslenen bir müzakere kültürünü ortaya çıkarmasıdır. Ona göre, eğer Kur'an bütünüyle muhkem ifadelerden oluşmuş olsaydı, bu, düşünmeye gereksinim duyulmayan dogmatik eğilimin güçlenmesine neden olurdu. (ss.226-227). Onun açısından muhkem ifadeler 'doğrudan', müteşabihler ise 'dolaylı olarak' bilinebilir (s.233). Şu halde, eser içerisinde ortaya konan çerçeveden hareket ettiğimizde, müteşabih ifadelerin, aslında gayb alanına dâhil olan meseleleri benzetme/mukayese yolu ile anlatan kullanım tarzı oldukları hususunun el-Ķāđī 'Abdulcebbār açısından gözden kaçırıldığı görülmektedir. Müteşabih ayetlerin özelliği, insan kavrayışının dışında kalan meseleleri, tecrübe âleminde bulunan kavramlardan hareketle anlatmasıdır. Çalışmada, konunun bu boyutuna dair el-Ķāđī 'Abdulcebbār tarafından yapılan bir değerlendirmeye yer verilmemektedir. Onun açısından müteşabih ifadeler, üzerinde düşünölmek suretiyle manalarına ulaşılacak bir yapıdadır. Bu durumda müteşabihlerin barındırdığı varsayılan anlamlara "akıl" aracılığıyla ulaşılacağını savunan el-Ķāđī 'Abdulcebbār'ın bu yaklaşımının, manaya "keşf/ilham" aracılığıyla ulaşmayı öngören batınî/sufî tavrıla benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür. Buradaki tek fark, Kadı'nın yöntemi, anlamı dil içerisinde aramaya yönelik iken, sufî metodun anlamı dilin dışında aramaya yönelik olmasıdır. El-Ķāđī 'Abdulcebbār'a göre müteşabih ifadeler, dilin sınırlarının imkân tanıdığı oranda anlamlara sahiptir. Kişinin yapması gereken aklını kullanarak bu anlamlara ulaşmaktır. Keşf metodunu kullananlar ise dilin sınırlarını da aşarak müteşabihlerin, dilde bulunmayan anlamları da bünyesinde barındırdığını iddia eder. Fakat her iki durumda da müteşabihât, bir çaba sonucu ulaşılabilir olacak açığa çıkarılmayı bekleyen anlamlara sahip bir yapıda görölmüş ve gayb hakkında bilgi vermek için başvurulmuş mecazi anlatım olma özellikleri iskanmıştır. Bu hususa dair bölüm içerisinde bir değerlendirmeye yer verilmesi uygun olurdu.

Bu bölüm, günümüzde hâlâ devam eden Kur'an'ı anlama ve yorumlama tartışmalarının tarihsel serüvenini ve bu serüvende Mu'tezile'nin vahyi akıl ve dil aracılığıyla anlamada sergilediği dengeli tutumu ortaya koymaktadır. Günümüzde de rivayet ve batınî yorum merkezli çabalar varlığını sürdürmektedir. Rivayet merkezli tutum gittikçe radikal bir söyleme dönüşmekte ve Kur'an'ın, akıl, ahlak ve dil ilkeleri sayesinde anlaşılabilir

makasıdı göz ardı edilerek tamamen lafza endeksli bir okumaya tâbi tutulmaktadır. Bu yaklaşımlara ilave olarak modern dönemde kutsal kitapları anlama ve yorumlama için geliştirilen metodların Kur'an'a da uygulanmasıyla ilahî hitap ancak pek çok perdenin arkasından ulaşılır bir konuma getirilmiştir. İncelediğimiz çalışma, Kur'an'ı anlama ve hayata geçirme gayretimizde bizlere destek olabilecek el-*Qādî* 'Abdulcebbar'ın sunduğu yaklaşımı bizlere aktarmaktadır.

İncelediğimiz eser, Kur'an'ın ilahî olmakla birlikte beşerî düzlemde varlık bulduğunu, bu nedenle beşerî boyutunu açıkça gözler önüne seren bir zihnin ilahî hitaba yaklaşımını, birbirini tamamlayan üç bölüm aracılığıyla sistematik bir biçimde ele almıştır. Giriş kısmında yer verilen geniş Mu'tezilî tefsir literatüründen eser boyunca yararlanıldığı görülmektedir.

Eser, Kur'an'ı anlamak için el-*Qādî* 'Abdulcebbar tarafından ortaya konan ve akıl, ahlak ve dil sınırları içerisinde kurgulanan bir metodolojiyi ortaya koymaktadır. Bu çalışmadan hareketle el-*Qādî* 'Abdulcebbar'ın yaklaşımının, ilahi metnin beşerî yapısını gözler önüne seren ve böylece insanın, Kur'an ile ilişkisinde kutsallık perdesi altında ezilmesinin önüne geçmeyi hedefleyen bir yapıda olduğu yorumunda bulunabiliriz. Bu açıdan alanında önemli bir boşluğu dolduran çalışmanın Mu'tezile hakkında yapılacak araştırmalarda kaynak olma değerini taşıdığını söyleyebiliriz.

